

HUKUK MAHKEMELERİNDE DAVA VE MAHKEME SAYISILARININ ÖNGÖRÜSÜNE İLİŞKİN MODEL

Dr. A. Mete ÇİLİNGİRTÜRK*

1. GİRİŞ

Milletlerin sürdürülebilir bir büyüme ile zenginleşmesi, evrensel değerler olan barış, dayanışma ve adalet üzerine kurulan ortak bir uygarlaşma çabası ile gerçekleştirilebilir.¹ İktisatçılar arasında genel kabul görmüş bir düşünceye göre mülkiyet hakkının tanımlanması ve korunması bir devletin varlığını idame ettirecek kalkınmayı sağlayacaktır.²

Dünya üzerindeki pek çok ülke adli ve yargısal reformları genel kalkınma programları içerisine almaktadır. Bunun sebebi, hukuku etkin ve eşit olarak yorumlayacak ve uygulayacak bir yargı sistemi olmaksızın sürdürülebilir sosyal ve ekonomik bir kalkınmanın mümkün olmayacağına giderek artan bir şekilde anlaşılmasıdır.³ Davaları kabul edilebilir bir süre içerisinde sonlandıran ve kamunun ulaşımına tamamen açık olan bir yargı, etkin olarak tanımlanmaktadır.⁴ Dolayısı ile dava süreleri ve bu süreyi belirleyici bir faktör olarak mahkeme sayısı yargının etkin işleyişi için önemlidir. Bu çalışmanın amacı, hukuk davalarına bakan mahkemelerin sayılarını tahmin etmeye yönelik model önermektir.

Gelişmekte olan ülkelerdeki mahkemeler üzerindeki dava yoğunluğu, yargının etkinliği ve eşitliğini çeşitli şekillerde bozmaktadır. Dolayısıyla,

* Marmara Üniversitesi, İİBF Ekonometri Bölümü İstatistik ABD öğretim üyesi, Yardımcı Doçent.

¹ Chukwu, E. N., Goodness through optimal dynamics of the wealth of nations, Non-linear Analysis: Real world Applications, 4, 2003, s. 660.

² Börs, D., Kolmar, M., Anarchy, efficiency, and redistribution, Journal of Public Economics, 1, 2002.

³ World Bank, Development and Human Rights: The Role of the World Bank (1998).

⁴ Dakolias, Maria, Court Performance Around the World: A Comparative Perspective, The Yale Human Rights & Development Law Journal, http://www.yale.edu/yhrdlj/vol02/dakolias_maria_article.htm, 23.09.2003.

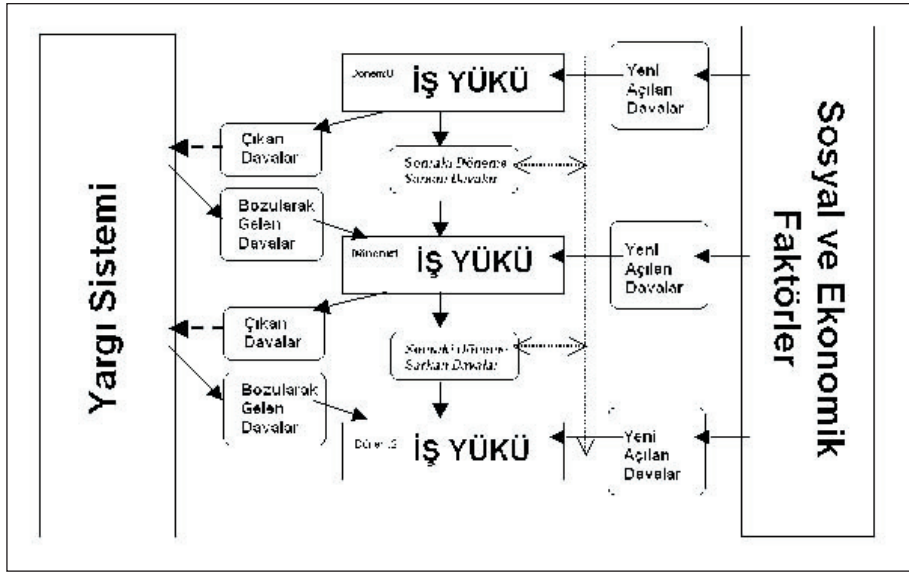
hükümetler eski reformların etkileri ve şu anki yargı sisteminin zayıflıklarını inceleyerek yargı reformlarını yürürlüğe koymaya çalışmaktadırlar. Adalet Bakanlığı'nın bir görevi de yeni sistemler yürürlüğe girene kadar mevcut sistemi etkinleştirmeye yönelik planlamalar hazırlayarak, uygulamaktır. Hukuksal kaynakların Adalet Bakanlığı'nın mevcut durumu ile ilgili açıkladığı, mahkeme sayıları ve dava sürelerinin yetersizliğinden kaynaklanan problemler şu şekildedir. *“En basit davalar dahi, kadro yetersizliği ve kısıtlı mahkeme sayısı nedeni ile yıllarca sonuçlanamamaktadır. Özellikle de akçeli davalar, yüksek enflasyon ortamında anlamını yitirmekte ve insanları farklı ve gayri meşru çözüm arayışlarına itmektedir. Böylece, adalet güçlülere korumakta ve yara almaktadır. Tek tek davalara ayrılan zamanın kısıtlı olması, karar aşamasında yargıçları zorlamaktadır.”*⁵

Hukuk devletlerinde, bireylerin devletin plan ve politikaları ile ilgili bilgilendirilmesi önemli bir unsurdur. Yapılan uzun dönem planların akılcı ve güvenilir olması planların gerçekleştirilebilirliği için gereklidir. Bu durum, planlamanın bilimsel teknik ve yöntemlere dayandırılması zorunluluğunu ortaya çıkartmaktadır. Adalet Bakanlığı'na bağlı Adli İstatistik Dairesi'nin yaptığı uzun dönem tahmin çalışmaları, zaman serileri analizi tekniklerinden *“belirlenen iki noktaya göre tahmin”* yöntemidir. Ancak, adli olayların basit bir trend davranışı göstermesi beklenmemelidir.

2. TAHMİN MODELİ

Toplumsal davranışların bir sonucu olarak ortaya çıkan genel eğilimlerin bir sonucu olarak, yeni açılan dava sayıları da hareketlerinde belirli bir düzen gösterebileceklerdir. Bununla birlikte, bu davranışın sosyal veya ekonomik nedenleri de planlamacılar tarafından dikkate alınmalıdır. Bu nedenle, mahkemelerin sayısının tahmin edilmesine yönelik, aşağıdaki model yapısı sunulmuştur. Modelde, yeni açılacak davaların sosyal, demografik ve ekonomik faktörlerden etkileneyeceği ve ayrıca trend etkisi taşıyabileceği varsayılmaktadır. Önceki dönemlerden devam eden davaların ise geçmiş yıllarda açılmış davaların bir fonksiyonu ve bozularak gelen davaların ise geçmiş dönemlerde çıkan dava sayısının bir fonksiyonu olacağı kabul edilmiştir.

⁵ Adalet-Güçlü Türkiye Projesi, www.gucluturkiye.org/adalet.htm, 16.07.2003.

Şekil 1. Hukuk mahkemelerinin iş yükü bileşenlerine ilişkin model.

Çalışmanın ilk bölümünde, hukuk mahkemelerinde yeni açılan davaların özellikle ilişkili bulundukları ve etkilendikleri faktörler, istatistiksel olarak belirlenmeye çalışılmıştır. Yukarıda tasarlanan bu model, hukuk mahkemelerinin iş yüklerini bileşenlerine ayırarak, bu bileşenlerin ayrı tahmin edilmesi amacıyla kurulmuştur.

Pek çok iktisadi faaliyetin kamu yönetiminden çıkarak serbest piyasa düzenine kayması, özel sektör tarafından hak ve sorumlulukların açıkça tanımlanmasının talep edilmesine neden olmuş ve hukuk mahkemelerine duyulan ihtiyaç artmıştır.⁶ Araştırmada hukuk mahkemelerinin seçilmesinin nedeni, kişiler arasında doğan ve suç teşkil etmeyen davaları konu alması ile doğrudan toplumsal davranışların bir sonucu olması ve sosyal ve ekonomik hayattaki gelişmeleri kısa süre içerisinde yansıtacağının varsayılmasıdır. Hukuk mahkemelerinde yeni açılan davaların sayısı pek çok değişkene bağlı olacaktır. Ancak, temelde eğitim ve istihdam durumu sosyal gösterge olarak, nüfus demografik gösterge olarak ve temel ekonomik göstergeler açıklayıcı olarak seçilmiştir.

⁶ Buscaglia, E., Dakolias, M., Comparative International Study of Court Performance Indicators: A Descriptive and Analytical Account, Legal and Judicial Reform Unit Legal Department, The World Bank, Ağustos 1999, S. 2.

3. ARAŞTIRMA YÖNTEMİ VE BULGULAR

Eğitimi temsil etmesi amacı ile lise ve dengi okullaşma oranının seçilmiş olması 18 yaşın altındaki nüfusun çocuk olarak kabul edilmesi ve söz konusu davaların çocuk mahkemeleri tarafından yürütülmesidir. Kurulan modellerin bir kısmında Adalet Bakanlığı'nın literatür ile benzeşecek şekilde başlangıç bütçesi veya konsolide bütçe anlamlı ilişki sağlamıştır.⁷ Diğer taraftan analizde kullanılacak yıllık verilerde çok geçmiş dönemlere geri gidilmemiş (1986-2001), toplumsal kırılmaların etkilerinden kaçınılmıştır. Buna rağmen, seride 1990'lı yılların başlarında aşırı değişimler gözlemlendiğinden bazı modellerde bu hareketlerin etkisinden kaçınılması amacı ile daha az gözleme dayalı tahminler yapılmıştır. Diğer bazı modellerde ise gecikmeli değişkenlerin kullanılmasından dolayı gözlenen dönem sayısı azalmıştır. Bu tür modeller çalışmanın ileri kısımlarında ortaya konacaktır. Yöntem olarak karşılıklı ilişkileri tahmin etmek için kullanılan korelasyon analizi yerine, yeni açılan dava sayıları üzerindeki etkili göstergelerin belirlenmesi amacı ile regresyon analizi tercih edilmiştir. Regresyon analizlerinde⁸ elde edilen nedensel ilişki doğrudan olabileceği gibi dolaylı bir etkiye de işaret edebilir. Belirlenen modellerin bu bilgi ışığında yorumlanması bilimsel açıdan daha doğru olacaktır.

3.1. Yeni Açılan Davalarda Sosyal ve Ekonomik Faktörler

Ticari davaların görüldüğü asliye ticaret mahkemelerinde yeni açılan davaların sayısının (ATYAD) diğer göstergelerin arasında en fazla TCMB reeskont faiz oranından (MBRFO) etkilendiği gözlenmiştir. Tahmin edilen model ile yeni açılan dava sayısındaki değişimlerin %58.6'sı belirlenebilmektedir.

ATYAD _t =	-8312.381	+ 658.776	MBRFO _t
s.h.	9648.681	153.565	
T	-0.862	4.290**	
	R ² =0.586	F=18.403**	

Ticari ilişkilerde, taraflar arasında doğan yükümlülüklerin yerine getirilmemesi halinde uygulanacak faiz oranlarının sözleşmede kararlaştırılmamış olması durumunda, ticari borçlara zaman zaman değişikliklerle ayarlanan TCMB'nin kısa vadeli kredilerde geçerli reeskont faiz oranları

⁷ Buscaglia ve Dakolias, *a.g.e.*, S. 21.

⁸ Regresyon analizinde katsayı testleri ve modelin anlamlılık testinde, * 0.05 ve ** 0.01 seviyesinde anlamlı katsayıları ifade etmektedir.

uygulanmaktadır. Reeskont faizlerinde yapılan ayarlamalar sonucunda, eğer reeskont faiz oranları yükselmiş ise ve bu oranlar piyasada reel mevduat faiz oranlarını aşıyorsa kişiler borçlarını ödeme konusunda daha hassas davranacaklardır. Diğer taraftan alacaklılar için, borçların tahsili için uygun bir ortam oluşacaktır. Aksi durumda, borçlu yükümlülüğünü yerine getirmek yerine reeskont oranlarının piyasa oranlarından düşük olduğu dönemlerde, borcunu ödemek yerine hukuksal sürece gidilmesini kabul etmekte ve kendine bir çeşit daha ucuz kredi sağlamaktadır. Ancak, davaların alacaklılar tarafından açılması birinci durumda açıklandığı şekli ile modelde yer almaktadır.

Asliye hukuk mahkemelerinde ise yeni açılan davaları (AHYAD) açıklayan en önemli gösterge lise ve dengi okullaşma oranı (LDOO) olarak ortaya çıkmıştır.

AHYAD _t	332236.5	+ 1947.981	LDOO _t
s.h.	30523.083	632.960	
t	10.885**	3.078**	
	R ² =0.421	F=9.471**	

Asliye hukuk mahkemeleri miktar ve değeri belli bir rakamı geçen anlaşmazlıklar ile kişiler arasında çıkan ve paradan kaynaklanmayan diğer bazı anlaşmazlıkları çözmektedir. Uyuşmazlıklar ise çoğunlukla kişilerin, kanunun öngördüğü şekilde hukuki işlemlerini yapmamalarından kaynaklanmaktadır.⁹ Eğitim düzeyinin artışı ile şahıslar aralarındaki uyuşmazlıkları, hukuki yollarla çözümünü tercih etmekte ve bu türde açılan davaların sayısında artış olmaktadır. Ancak, kısa dönemli veriler kullanıldığından, doğrusal olarak gözlenen bu yapı, gerçekte eğrisel olarak gözlenmesi beklenir. Bunun sebebi eğitim seviyesinin artışı ile insanların daha az hukuksal sorunları yaşayacak oluşumların içine girmesinin beklenmesidir.

İş mahkemelerinde yeni açılan davaların sayısı (İŞYAD) kısmen nüfus ile ilişkili gözükmeyle birlikte, aynı orandaki ilişkiyi toplam ticari kurum sayısı ile de göstermektedir. Ancak bu ilişkiler istatistiksel olarak anlamlı olmadıklarından model kurulmamıştır. Bunun yanında bu mahkemelerde yeni açılan davaların sayısı doğrusal olmayan bir trende sahiptir. İcra hukuk mahkemeleri (İHYAD) için kurulan modellerde istatistiksel olarak anlamlı sonuçlara götüren göstergeler net asgari ücret (NAÜ) ve işsizlik ile eksik istihdamın toplam oranı (İEİO) olmuştur. Bu göstergelerdeki değişimler,

⁹ Bir gayrimenkulün Tapu Sicil Müdürlüğü'nde ve resmi şekilde yapılacak sözleşme ile satılması mümkün olduğu halde, tarafların kendi aralarında resmi olmayan, adi yazılı ya da sadece söz ile sözleşme düzenlemeleri gibi.

İcra hukuk mahkemelerinde yeni açılan davaların sayısındaki değişimin yaklaşık %93'ünü belirlemektedir.

İHYAD _t =	31455.113	+ 0.494	NAÜ _t	+	İEİO _t
s.h.	16553.454	0.044		3599.998	
t	1.900	11.195**		1102.225	
				3.266**	
	R ² =0.934	F=63.915**			

İcra hukuk mahkemeleri, icra ve iflas hukukundan kaynaklanan sorunları çözen tetkik merciidir. İcra hukukundan kaynaklanan sorunlar ise doğrudan doğruya borçlunun ekonomik durumu ile ilgilidir. İşsizlik oranının azalış, kişilerin borç ödeyebilirlik güçlerinin artacağı anlamına gelmektedir. Net asgari ücretin ise dolaylı olarak iki etkisi oluşacaktır. İlki, asgari ücretin artması ile zor ekonomik koşullara ve rekabete dayanmaya çalışan işyerlerinin maliyetleri artarak iflaslara sebep olması ve sonucunda alacakların icra yoluna gitmeleridir. Diğeri ise, ücretlerde yaşanan artış ile şahısların tüketimlerini arttırması ile ortaya çıkar. Plansız bir şekilde yapılan tüketim harcamaları sonucunda borçların ödenmemesi söz konusu olacaktır. Kredi kartlarında oluşan tüketim eğilimi ile benzer sorun Türkiye’de yaşanmış, bu konuda 2000’lerin başında yeni yasalar hazırlanmıştır. Dolayısıyla toplumdaki ani gelir artışları ve işsizlik oranının artması ile icra hukuk mahkemelerinde açılacak davaların sayısı artacaktır.

Kişi başına GSYİH (1987 fiyatları ile), sulh hukuk mahkemelerinde yeni açılan davaların (SHYAD) açıklanmasında en anlamlı gösterge olmuştur. Reel gelirin aynı zamanda mahkemelerin işleyişinde anlamlı bir ilişki sergilendiği de gözlenmiştir.¹⁰

SHYAD _t =	163457.5	+ 0.153	GSYİH _t
s.h.	74724.219	0.045	
t	2.187	3.374**	
	R ² =0.558	F=11.382**	

Sulh hukuk mahkemeleri, miktar veya değer olarak daha küçük olan uyuşmazlıklara bakan mahkemelerdir.¹¹ Gayri safi yurtiçi hasılanın artışı

¹⁰ Buscaglia, Edgardo, An Economic and Jurimetric Analysis of Official Corruption in the Courts: a Governance-based Approach, UNODCCP, Global Programme Against Corruption: Research and Scientific Series, CICP-12, Viyana, Mayıs 2001, S:12.

¹¹ Miktar ve değer olarak 400.000.000,-TL’nin altında olan sorunlara sulh hukuk mahkemesi, üstündekilere ise asliye hukuk mahkemesi bakmaktadır. sulh hukuk mahkemeleri ayrıca veraset ilanı verilmesi, vasi tayini, kira sözleşmesinden doğan sorumluluklar gibi konuları çözümlemektedir.

ve sonucunda kişi başı milli gelirin yükselmesi ile kişiler miktarı, küçükte olsa hak arayışı için ihtiyaç duydukları maddi gücü arttırmaktadır. Bu durumda açılan davaların sayısında bir artış olacaktır.

Kadastro davalarının sayısının, çalışmanın sonraki kısımlarında açıklanacağı üzere devam eden davalara bağlı olduğu ve azalan bir trende sahip olduğu belirlenmiş, herhangi bir sosyal veya ekonomik göstergeden etkilenmediği gözlenmiştir.

Genel olarak hukuk mahkemelerinde yeni açılan davaların sayısının (GHYAD) belirlenmesinde nüfus miktarı %77.5 açıklama sağlamaktadır. Bununla beraber, genel olarak enflasyonu temsil eden, paranın değer kaybı göstergesi GSMH deflatörü (1987 fiyatları ile) ve kentlerdeki geçim zorluğunu temsil edebilecek kentsel TÜFE değişim oranındaki değişimler, yeni açılan hukuk davalarının sayısındaki değişimin %94.3'ünü (düzeltilmiş belirlilik katsayısı %93) açıklamaktadır.

GHYAD _t	907276.8	+ 1.482	GSMHDEF _t	+ 1523.31	KTÜFEDO _t
s.h.	33591.692	0.125		415.653	
t	27.009**	11.883**		3.665**	
	R ² =0.943	F=74.626**			

Paranın değer kaybı genel olarak ekonomik faaliyetlerin ve kısmen sosyal beklentilerin bir sonucudur. Diğer değişken ise kentlerdeki geçim zorluğunu ortaya koymaktadır. Enflasyonun aşırı artışı ise gelir dağılımındaki dengenin bozulmasına sebep olmakta ve sonuçta kişiler arası uyumsuzlukların artışı ile sonlanmaktadır.

Burada sunulan analizler doğrultusunda, uzun dönem mahkeme iş yüklerinin planlamasında, sosyal ve ekonomik hedef ve planların önemli olduğu gösterilmiştir. Özellikle, milli gelir, fiyatlar genel düzeylerindeki değişimler, faiz oranı seviyesi gibi makro ekonomik göstergelerin mali politikalar ile kontrol edilebilir olması ve reel sektörün yapılandırılması; toplum içindeki yaşayış üzerinde etkili olan asgari ücret, istihdam seviyesinin siyasi irade tarafından bu tür etkileri de dikkate alınarak değerlendirilmesi; eğitimin ise sürdürülebilir bir kalkınma ve hukuk toplumu oluşturma için vazgeçilemez bir unsur olduğu kabul edilerek ciddi planlarının yapılması, mahkeme sayılarının planlanabilmesi için önemlidir.

3.2. Hukuk Mahkemelerinde Davaların Süreleri

Türkiye'nin en önemli problemlerinden biri davaların mahkeme sürelerinin uzaması ve dolayısıyla, daha önce de belirtildiği şekilde vatandaşların mahkemelere başvurmak yerine hukuksal sorunlarını kendi

aralarında çözmeye çalışmaları, alternatif yöntemlere başvurmaları veya haklı oldukları konularda dahi mahkemeleri bir son çare olarak hukuksal girişimlerde bulunmalarıdır. Sonuçta, hukuk devleti özelliğinde yer alması gereken önemli unsurlar kaybolmaya başlayacak, hukuki arayışlar yaygınlığını yitirecektir.

Adalet Bakanlığı bu sorunu da çözmeye yönelik projeler uygulamaya koymuştur. Ulusal Yargı Ağı Projesi, bilgisayar teknolojisindeki gelişmelere paralel olarak bilgiye doğrudan doğruya, güvenli ve hızlı bir biçimde ulaşma ihtiyacını karşılamak, günlük işlerin bilgisayar altyapısı kullanılarak hızlı, etkin ve sağlıklı bir şekilde yapılmasını temin etmek, yürütülen faaliyetlerin standart hale getirilerek tüm birimlerde aynı şekilde uygulanmasını sağlamak, elektronik devlet (e-devlet) politikası doğrultusunda kamu hizmetlerinin, yer ve zaman sınırı olmaksızın vatandaşın ayağına kadar götürülebilmesi gibi amaçlarla yürütülmektedir.¹² Ancak, sistemin yaygınlaşması ve etkin kullanımına kadar geçecek süreçte mahkeme sürelerinde belirgin bir iyileşme gözlenmesi mümkün olmayabilir. Diğer taraftan dava sürelerindeki iyileşmenin ölçülebilmesi, yeteri kadar uzun bir süreç sonucunda elde edilen sonuçların analizi ile mümkündür. Bu nedenle, hukuk mahkemelerinde açılan davaların sonuçlanma sürelerine göre dağılımı incelenmelidir.

Yıllar	ASLİYE TİC.	ASLİYE	İŞ	İCRA	SULH	KADASTRO	TÜRKİYE
1986	252	291	285	117	149	905	509
1987	210	285	263	118	147	996	499
1988	119	265	272	111	133	616	455
1989	225	285	216	117	124	727	468
1990	234	293	238	113	109	734	461
1991	233	276	233	101	110	654	437
1992	229	253	291	100	91	745	408
1993	210	256	318	98	78	754	393
1994	224	258	248	90	70	628	223
1995	289	255	232	97	63	661	189
1996	342	262	279	70	74	679	193
1997	301	250	261	88	81	676	183
1998	201	234	258	88	82	636	173
1999	352	237	246	93	80	593	175
2000	372	241	274	104	75	590	177
2001	383	241	284	104	71	551	174

Tablo 1. Hukuk mahkemelerinde ortalama dava süresi (gün)

Kaynak: TC Adalet Bakanlığı Adli Sicil ve İstatistik Genel Müdürlüğü

¹² "Ulusal Yargı Ağı projesi test çalışmaları başladı...", <http://www.adalet.gov.tr/haber/uyaptest.htm>, 21.10.2003.

Yargılama süresi, davanın mahkemeye gelişi ile karar verilmesi arasında geçen zaman olarak hesaplanmıştır. Hukuk mahkemelerinde Türkiye genelinde mahkeme sürelerinin sürekli bir azalma gösterdiği ve özellikle 1993 yılında dava sürelerinin aşırı bir kırılma oluşarak düştüğü gözlenmektedir. Ancak, türlerine göre incelendiğinde durumun farklı olduğu gözlenmektedir. Kadastro mahkemelerinde, mahkemenin baktığı davaların konusundan kaynaklanan ortalama dava sürelerinde doğal bir azalma vardır. Asliye hukuk mahkemelerinde görülen davaların ortalama süreleri düzenli bir eğilimle düşüş göstermektedirler. İcra ve sulh hukuk mahkemelerindeki davaların ortalama sürelerinde 1993 yılında belirli bir kırılma ile düşüş söz konusu olmakla birlikte, sulh hukuk davaları belirli bir ortalama etrafında dengeye oturduğu, İcra mahkemelerinde ise son dönemlerde sürelerin tekrar uzamaya başladığı gözlenmektedir. İş mahkemelerindeki davaların ortalama süreleri belirli bir merkez etrafında dalgalanmaktadırlar. Asliye ticaret mahkemelerindeki davaların ortalama süreleri ise 1995 yılından itibaren belirli bir artış göstermiştir.

Hukuk mahkemelerinde 1.1.2001 - 31.12.2001 döneminde karara bağlanan davaların açılış yılları aşağıdaki tabloda görülmektedir.

Mahkeme Türü	1997 ve öncesi	1998	1999	2000	2001	TOPLAM
Asliye Ticaret	1107	1832	5559	16155	16030	40683
%	2,72	4,50	13,66	39,71	39,40	100
Asliye Hukuk	9339	9921	30178	157415	276562	483415
%	1,93	2,05	6,24	32,56	57,21	100
İş	1911	2661	7751	24308	37601	74232
%	2,57	3,58	10,44	32,75	50,65	100
İcra Hukuk	327	754	2414	27651	105425	136571
%	0,24	0,55	1,77	20,25	77,19	100
Sulh Hukuk	1578	1870	6509	61809	400356	472122
%	0,33	0,40	1,38	13,09	84,80	100
Kadastro	3656	1256	1980	6959	9789	23640
%	15,47	5,31	8,38	29,44	41,41	100
TÜRKİYE	17918	18294	54391	294297	845763	1230663
%	1,46	1,49	4,42	23,91	68,72	100

Tablo 2. Hukuk Mahkemelerinde 2002 yılında karara bağlanan davaların açılış yılları
Kaynak: TC Adalet Bakanlığı Adli Sicil ve İstatistik Müdürlüğü

Verilerden görüldüğü üzere, Asliye ticaret, asliye hukuk, iş mahkemelerinde 2001 yılında kapanan davaların yaklaşık yüzde 3-7 civarı 3-4 yıl önce açılmış davalardan oluşmaktadır. İcra ve sulh hukuk davalarında ise bu oran % 1'i bulmaktadır. Diğer taraftan kadastro mahkemelerindeki

davalar 4 yıl önceden yüzde 15 ağırlık ile gelmektedir; bu oran daha sonra düşmekte ve düzenli bir şekilde tekrar artmaktadır. Türkiye genelinde hukuk mahkemelerinde kapanan davaların yaklaşık üçte ikisi aynı yıl açılmakta, kalanın büyük çoğunluğu ise bir önceki seneden devam eden davalardan oluşmaktadır.

Yıllar arasında sarkan davaların modellenmesi amacı ile “*bir önceki yıldan kalan davaların*”, daha önceki yıllarda açılan davaların bir fonksiyonu olarak ele alınması mümkündür. Bu nedenle hukuk mahkemelerinin türlerine göre yeni açılan dava sayılarını gösteren değişkenlerin 5. dereceye kadar gecikmeli değişkenleri oluşturulmuş ve regresyon analizi ile her yıl açılan davaların ne oranda sonraki yıllarda devam ettikleri belirlenmeye çalışılmıştır. Bu durumda katsayıların 0-1 aralığında tahmin edilmesi şeklinde bir kısıt ortaya çıkmaktadır. Tahmin edilen katsayılar incelenen süreç içerisinde statik bir yapıyı ortaya çıkaracaktır. Diğer bir ifade ile, sonraki yıllara sarkan davaların oranlarında bir trend olmadığı, azalma veya artış olmadığı varsayılmıştır. Dikkat edilen diğer bir nokta, beşinci dereceye kadar bütün değişkenlerin modele alınması yerine, sadece istatistiksel olarak anlamlı olan yılların modele dahil edilmesidir. Buradaki varsayım, belirli bir hukuk mahkemesi türünde açılan davaların ortalama bir sürede tamamlandıkları, ancak tamamlanamayan davaların tekrar belirli ortalama süreler çerçevesinde sarkma gösterdikleridir.

3.3. Önceki Yıllardan Kalan Davalar

Önceki yıllardan kalan davaların sayısının tahmin edilmesi için kurulan modellerde sabit katsayı dışlanarak, mümkün olduğu kadar bu sayının ortalaması yerine hangi yıla ait açılan davalardan geldiğine ulaşılmak istenmiştir. Diğer bir ifade ile önceden devam eden bu davalarının sayısının tahmin edilmesi için kullanılacak istatistiksel olarak anlamlı modeller belirlenmeye çalışılmıştır. Orijinden geçen bu modellerin belirlilik katsayılarının, sabit katsayılı modellerinkiler ile karşılaştırılmaması gerekir; çünkü orijinden geçen modellerin tahmini için yapılan regresyon analizi ile hesaplanan belirlilik katsayısı (R^2), bağımlı değişkenin regresyon tarafından belirlenen orijin etrafındaki değişkenliğinin oranını ölçmektedir.

Asliye ticaret mahkemelerinde önceki yıldan kalan dava sayısı, bir ve üç yıl önce yeni açılan davalardan geldiği model tarafından belirtilmektedir. Ancak, aşağıda yer alan bu modelde yer alan değişkenler benzer dalgalanmalar gösteren yılların, diğer bir ifade ile gecikmeli değişkenlerin etkilerini de içerebilir.

ATÖNYIL _t =	0.354	ATYAD _{t-1}	+ 0.489	ATYAD _{t-3}
s.h.	0.105		0.113	
t	3.367*		4.342**	
	R ² =0.985	F=232.726**		

Asliye hukuk ve iş mahkemelerinde önceki yıllardan kalan dava sayısı ile ilgili model şekil-1’de görülen yapı ile özdeşleşmektedir. Modele göre önceki yıllardan kalan davaların sırasıyla %72.5 ve %78.2’si bir önceki yıldan sarkmaktadır. Bu sonuca göre davaların çok fazla uzamadığı, ortalama dava sürelerinin diğerlerine göre daha düşük olduğu kararna varılabilir.

AHÖNYIL _t =	0.725	AHYAD _{t-1}	ISÖNYIL _t =	0.782	ISYAD _{t-1}
s.h.	0.009		s.h.	0.020	
t	83.690**		t	38.320**	
	R ² =0.999	F=7003.952**		R ² =0.995	F=1468.440**

İcra hukuk mahkemelerinde önceki yıldan kalan dava sayıları tahmin modeli benzer bir yapı sergilemektedir. Ancak, bir önceki yıldan gelen dava sayısının oranının daha düşük olduğu gözlenmiştir. Tablo-2’de 2001 yılı için kontrol edildiğinde icra davalarının büyük çoğunluğunun aynı yıl içinde açılıp tamamlandığı, yine tamamlananların geri kalanının bir önceki yıldan devam edenler olduğu gözlenmektedir. Buradan, her yıl açılan davaların yaklaşık %30’unun sonraki yıla sarktığı yorumu yapılabilir.

IHÖNYIL _t =	0.287	IHYAD _{t-1}
s.h.	0.007	
t	42.419**	
	R ² =0.993	F=1799.409**

Sulh hukuk mahkemelerinde önceki yıldan kalan davaların sayısının, önceki yıllarda açılan yeni davalar ile modellenmesi esnasında 1994 yılında gözlenen aşırı değer dışlanmıştır.

SHÖNYIL _t =	0.264	SHYAD _{t-1}
s.h.	0.021	
t	12.854**	
	R ² =0.932	F=165.235**

Bu mahkemelerde önceki yıldan gelen davaların yaklaşık yüzde 26’sının bir önceki yıl açılan yeni davalardan devam edenler oldukları söylenebilir.

KAYAD _t	1272.936	+ 0.354	KAÖNYIL _t	KAÖNYIL _t	149897.1	- 7248.733
s.h.	2833.917	0.034		s.h.	2417.143	196.922
t	0.449	10.575**		t	62.014**	-36.810**
	R ² =0.926	F=111.827**			R ² =0.995	F=1354.992**

Kadastro mahkemelerinde ise durum farklıdır. Davaların uzunluğu bilinmekle birlikte, bu mahkemelerdeki davaların yeni açılanlarla kavramsal olarak anlamlı bir bağlantı göstermesi, davaların idari olarak açılmasından dolayı mümkündür. İstatistiksel olarak anlamlı modeller mevcut olmakla birlikte, buradaki yeni açılan dava sayısının önceki yıllardan devam eden mahkeme sayılarına bağlı olması ve önceki yıllardan devam eden dava sayısının düzgün azalan bir trende sahip olması mantıklı ve tahmin için yeterlidir.

3.4. Hukuk Mahkemelerinde Bozularak Gelen Davalar

Mahkemelerin iş yükü sadece yeni açılan ve bu davalardan sonraki dönemlerde devam edenlerden oluşmamakta; ayrıca, karara varılan davaların bazılarının üst mahkemeler tarafından bozularak tekrar gelenlerden oluşmaktadır. Bu nedenle yıllara göre bozularak gelen dava sayısının, aynı dönemde veya daha önceki dönemlerde çıkan davaların bir fonksiyonu olması muhtemeldir. Bozularak gelen davaların sayısındaki değişimleri etkileyecek başka sosyal, ekonomik veya personel ile ilgili faktörler de olabilir. Ancak bu çalışmada, daha mekanik bir bakış açısı kullanıldığından bu faktörler diğerlerinde olduğu şekilde göz ardı edilecektir. Diğer taraftan uygulanmasına pilot mahkemelerde başlanan UYAP projesi ile güncel bilginin akış hızı artacak, benzer davaların kararları gözlemlenebileceğinden diğer faktörlerin etkisi azalacağı gibi, mahkemelerce alınan kararların bozulması ihtimali de düşecektir. Sistemden yararlanmasının doğuracağı etkinlik incelenen dönem açısından sayısal sonuçlara yansımadığından yapılan öngörü ve tahminler daha önce de değinildiği gibi sistemde önemli bir değişiklik olmayacağı varsayımında geçerlidirler.

Asliye ticaret mahkemelerinde bozularak gelen davaların sayısı 4 yıl önce çıkan davaların yaklaşık %5'i civarında oluşmaktadır. Bu davaların ortalama tamamlanma sürelerinin bir yıldan uzun olması ve de üst mahkemelerde görülerek bozulması ile geçen süreç sonucunda, dört yıl gecikmeli olarak iş yükü kapsamına girmektedir.

ATBGD _t	0.047	ATÇDS _{t-4}
s.h.	0.002	
t	28.686**	
	R ² =0.990	F=822.909**

Asliye hukuk mahkemelerine bozularak gelen davaların sayısı aynı yıl çıkan davaların sayısının % 5 civarındadır. Bu mahkemelerde görülen davaların ortalama karar süresi bir yıldan kısa (yaklaşık sekiz ay) olduğundan çıkan davaların bir kısmı aynı yıl içinde bozularak geri dönebilmektedir. Bu bilgi, üst mahkemelerde kararların hızlı verildiği şeklinde yorumlanır.

AHBGD _t =	0.051	AHÇDS _t
s.h.	0.001	
t	58.401**	
	R ² =0.998	F=3410.730**

İş mahkemelerinde davalar 2001 yılında ortalama 280 gün sürmektedir. Bozularak gelen davaların sayısı aynı yıl karara varılan davaların % 17.3'ü oranındadır. Ancak, farklı olarak iş mahkemelerinde her yıl bozularak gelen davaların sayısı yaklaşık 586 adet azalmaktadır. Benzer şekilde kadastro mahkemelerinde aynı dönemde çıkan davaların yüzde 25'inin bozularak geri döndüğü görülmektedir ve bu oran diğer hukuk mahkemelerinin arasında en yüksek olanıdır. Diğer taraftan, her yıl geri dönen dava sayısının yaklaşık 259 adet azalması, iş mahkemelerinde olduğu gibi katsayının incelenen süreç içerisindeki ortalama dönüş oranını temsil ettiğini ve bu oranın giderek azaldığına işaret etmektedir.

İSBGD _t =	0.173	İŞÇDS _t	- 585.961	t	KABGD _t =	0.251	KAÇDS _t	- 259.045	t
s.h.	0.035		210.587		s.h.	0.017		51.748	
t	4.943**		-2.783*		t	14.853**		-5.006**	
	R ² =0.920	F=40.145**				R ² =0.989	F=300.966**		

İcra hukuk mahkemelerinde bozularak gelen davalar bir önceki yıl çıkan davaların yüzde 3'üdür. Sulh hukuk mahkemelerinde bozularak gelen davalar ise 3 yıl önce çıkan davaların % 1'i şeklinde belirlenebilmektedir. İcra ve sulh hukuk mahkemelerindeki davalar ortalama olarak en kısa süreleri ve en az gecikmenin yaşandığı davalardır. Diğer taraftan sulh hukuk mahkemelerine ait davaların üst mahkemelerde bozulma sürelerinin daha uzun olduğuna işaret edilmektedir.

IHBGD _t =	0.030	IHCDS _{t-1}	SHBGD _t =	0.010	SHÇDS _{t-3}
s.h.	0.001		s.h.	0.000	
t	41.108**		t	28.132**	
	R ² =0.995	F=1689.835**		R ² =0.990	F=791.410**

Bu modellerden yararlanılarak iş yüklerinin belirlenebilmesi için toplam iş yükü içerisinde çıkan davaların oranının tahmin edilebilmesi ve

öngörülerinin yapılabilmesi gereklidir. Şayet çıkan davaların sayısının iş yükü içerisindeki oranı düzenli bir trende sahip değil ise, bu mahkemelerden çıkan dava sayılarının iş yükünden ziyade mahkemelerin dava görme kapasitelerine bağlı olacağına işaret eder. Bu durumda doğrudan çıkan davaların sayısının bir trend modeli ile öngörülmesi daha doğru olacaktır.

4. ÖNGÖRÜ MODELLERİ VE 2010 YILI MAHKEME SAYISI TAHMİNİ

Çalışmanın bu kısmında, hukuk mahkemelerinde görülen davaların geliş şekillerine göre sayılarının tahmininde kullanılması mümkün modellerin bağımsız değişkenleri için öngörü modelleri belirlenmiş ve 2010 yılı tahmini yapılmıştır. Öngörü modelleri sadece zamana göre oluşturulmuş doğrusal veya eğrisel trend modelleri olup, bağımsız değişken (t) devre sıra numarasıdır. Uygun matematiksel kalıbın seçiminde istatistiksel kriterlerin dikkate alınmasının yanı sıra, ayrıca öngörüsü yapılacak 9 senelik süreç için mantıklı bir eğilim izlemesine de önem verilmiştir. Eğrisel veya doğrusal trendi belirlenen değişkenler yeni açılan ve çıkan dava sayılarıdır. Farklı olarak önceki bölümlerde verilen kadastro mahkemeleri için önceki yıldan kalan davaların sayısının modellenmesi için trend analizi yapılmıştır. Sosyo-ekonomik faktörleri temsil eden değişkenler öngörü yapılması amacı ile trendleri belirlenerek kullanılmayacaktır. Bu ekonometrik bir çalışmanın sonucunda mümkün olacaktır. Diğer taraftan bu değişkenlere ilişkin programlanan veya planlanan değerler var ise bu değerler yeni açılacak dava sayılarının öngörüsü amacı ile kullanılabilir.

Trend analizlerinde kontrol edilen sekiz farklı matematiksel kalıp arasından incelenen değişkenlere en uygun olanları doğrusal fonksiyon, güç fonksiyonu ve üstel fonksiyon olmuştur¹³. Gözlemlerden 1994 yılı verileri çıkartıldığında daha anlamlı ve farklı matematiksel modellerde veriler elde edilmektedir. Buna rağmen öngörülmesi planlanan 2010 yılına kadar geçecek süreçte de benzer bir durumla karşılaşılabilceği düşüncesi ile, o yılın etkisinin de modelde bulunması tercih edilmiştir. Yapılan analizler sonucu elde edilen modeller aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Zaman serisi modelleri incelendiğinde, belirli mahkeme türlerindeki davaların sayısının belirli matematiksel kalıplara uydukları gözlenmektedir. Modellerin biri dışında hepsi 0.95 güven seviyesinde anlamlıdır. Diğer ilginç bir sonuç yeni açılan davaların zamana göre artışı, çıkan davaların sayısından fazla olmasıdır. Bu durumda, dava sürelerinin kısaltılamaması halinde sürekli bir iş yükü birikiminin gerçekleşeceği. Çıkan davaların sayısının artışı, incelenen dönem içerisinde bazı mahkemelerde dava sürelerinin kı-

¹³ Doğrusal fonksiyon $Y = b_0 + b_1 * t$, Güç fonksiyonu $\ln(Y) = \ln(b_0) + (b_1 * \ln(t))$, Üstel fonksiyon $\ln(Y) = \ln(b_0) + (b_1 * t)$. Kurulan modellerin hepsinin serbestlik derecesi $v=13$ 'tür.

Değişken	Fonksiyon	R-kare	F	p(F<f)	b0	B1
ATYAD	Güç	0,696	29,73	0,000	16117,4	0,3300
AHYAD	Doğru	0,423	9,52	0,009	384801	4402,4500
ISYAD	Üstel	0,449	10,59	0,006	46181,4	0,0324
IHYAD	Doğru	0,334	6,52	0,024	76724,1	2214,0700
SHYAD	Doğru	0,275	4,94	0,045	387218	3296,1100
KAYAD	Üstel	0,944	220,50	0,000	78432,7	-0,1010

Değişken	Fonksiyon	R-kare	F	p(F<f)	b0	B1
ATÇDS	Güç	0,709	31,61	0,000	16709,6	0,2950
AHÇDS	Doğru	0,710	31,85	0,000	407993	4022,5100
ISÇDS	Üstel	0,410	9,04	0,010	50635,1	0,0272
IHÇDS	Doğru	0,290	5,31	0,038	82963,7	1670,4400
SHÇDS	Doğru	0,166	2,58	0,132	406926	2115,0800
KAÇDS	Üstel	0,927	164,90	0,000	94438,7	-0,0816

salmasına bağlıdır. Ancak yeni bir oluşuma gidilerek dava sürelerinde adil karar sürecini bozmayacak şekilde kalıcı iyileştirilme yapılması gereklidir. Yukarıdaki trend modelleri kullanılarak hukuk mahkemelerindeki dava sayıları öngörülmüştür.

Zaman serisi analizi ile elde edilen sonuçların karşılaştırılabilmesi için 2003 ve 2010 yılı nokta tahminleri yukarıdaki tabloda verilmiştir. Kadastro mahkemelerinde önceki yıldan ve bozularak gelen davalar öngörülmeye çalışılan dönem içerisinde negatif değerler almaya başlamış ve bu durum değişkenin aldığı değerlere negatif olmama kısıdı konarak engellenmiştir. Ancak bu şart öncelikle Türkiye genelinde kadastro haritalarının güncelleştirilmesine ve bir bilgi sistemine geçirilmesine bağlıdır. Bu süreç şu an işlemekte olduğundan, iyileştirici sonucu bir trend olarak ortaya çıkmaktadır. Diğer şart ise Adli Sicil Kurumu tarafından açıklanan ortalama dava sürecinin uzamaması ve davaların yıllar arasında sarkmamasıdır. Sonuçlardan ve geçmiş verilerden elde edilen çıkarımlardan biri de, şu anki sistem ile toplamda çıkan davaların sayısı yeni açılan davalardan biraz daha yüksek olduğundan birikmiş davalarda erime söz konusudur. Ancak, daha önce de bahsedildiği üzere davaların ortalama görülme süreleri kısalmadıkça çıkan davaların sayısı yeni açılana kadar daha düşük kalacak ve dolayısıyla tekrar davalarda birikme başlayacaktır.

Sosyo-ekonomik faktörlerin yeni açılan dava sayıları üzerindeki etkilerinin incelenmesi mümkündür. TCMB reeskont faiz oranının yaklaşık %13'ün altına düşmesi durumunda Asliye ticaret mahkemelerinde yeni dava açılmayacağı sonucuna varılmaktadır. Elbette bu durum ideal bir

olmuştur. Diğer taraftan mahkemelerin iş yüklerinin bileşenlerinin ayrıştırılarak incelenmesi olayın davranışının daha iyi anlaşılmasına planlanmasına faydalı olunacağı düşünülmüştür. Çalışma esnasında denenen modellerde karşılaşılan sorunlar sayesinde belirli dönemlerde mahkemelerin işleyişlerinde değişiklikler olduğu ve ekonomik olayların özellikle krizlerin dava sayıları üzerindeki olumsuz etkileri gözlenmiştir. Çalışmanın sonucu olarak hukuk mahkemelerinin sayılarının aşağıdaki gibi planlanması öngörülmüştür.

	Toplam Dava Sayısı	Kurul Standardı	Mahkeme Sayısı		
			1998	2010 ¹⁴	2010
Asliye Ticaret	86695	350	39	318	248
Asliye Hukuk	876382	800	1047	1004	1095
İş	199695	1000	81	167	200
İcra Hukuk	173038	900	390	105	192
Sulh Hukuk	597265	1200	912	487	498
Kadastro	6279	700	557	1	9

Tablo 5. 2010 yılı hukuk mahkemeleri sayısının tahminleri

Yapılan öngörüler sonucu asliye ticaret, asliye hukuk ve iş mahkemelerinin sayısının arttırılması diğerlerinin ise düşürülmesi sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuçlar, Adli Sicil Kurumu'nun yaptığı tahminlerle benzeşmekle birlikte farklılık göstermektedirler. Mahkemelerin kurulması veya kapatılması, devlet harcamaları ile doğrudan ilgili olduklarından; planlamanın daha detaylı bilgilerden yola çıkılarak ekonometrik modellerin de katkısı ile daha hassas bir şekilde toplumun bütün dinamikleri dikkate alınarak yapılması toplumun refahı ve hakça adaletin sağlanması için gereklidir.

¹⁴ Adli-Sicil Araştırmaları, 2010 Yılında Hukuk Mahkemeleri, <http://www.adli-sicil.gov.tr/ISTATISTIKLER/2010hukukmah.htm>, 21.10.2003.

KAYNAKÇA

- Adalet, Güçlü Türkiye Projesi, www.gucluturkiye.org/adalet.htm, 16.07.2003.
- Adli Sicil Araştırmaları, 2010 Yılında Hukuk Mahkemeleri, <http://www.adli-sicil.gov.tr/ISTATISTIKLER/2010hukukmah.htm>, 21.10.2003.
- Bös, D., Kolmar, M., Anarchy, efficiency, and redistribution, *Journal of Public Economics*, 1, 2002.
- Buscaglia, Edgardo, *An Economic and Jurimetric Analysis of Official Corruption in the Courts: a Governance-based Approach*, UNODCCP, Global Programme Against Corruption: Research and Scientific Series, CACP-12, Viyana, Mayıs 2001.
- Buscaglia, E., Dakolias, M., *Comparative International Study of Court Performance Indicators: A Descriptive and Analytical Account*, Legal and Judicial Reform Unit Legal Department, The World Bank, Ağustos 1999.
- Chukwu, E. N., *Goodness through optimal dynamics of the wealth of nations, Non-linear Analysis: Real world Applications*, 4, 2003.
- Dakolias, Maria, *Court Performance Around the World: A Comparative Perspective*, The Yale Human Rights & Development Law Journal, http://www.yale.edu/yhrdlj/vol02/dakolias_maria_article.htm, 23.09.2003.
- “Ulusal Yargı Ağı projesi test çalışmaları başladı...”, <http://www.adalet.gov.tr/haber/uyaptest.htm>, 21.10.2003.
- T.C. Adalet Bakanlığı Adli Sicil ve İstatistik Genel Müdürlüğü, <http://www.aadli-sicil.gov.tr/istatist.htm>, 16.07.2003.
- World Bank, Development and Human Rights: *The Role of the World Bank* (1998).